

MATERIAŁY ZACHODNIOPOMORSKIE

Nowa Seria

tom VIII
2011

zeszyt 1
Archeologia

ROCZNIK NAUKOWY MUZEUM NARODOWEGO W SZCZECINIE
Szczecin 2012

MATERIAŁY ZACHODNIOPOMORSKIE

Rocznik Naukowy Muzeum Narodowego w Szczecinie

Nowa Seria

tom VIII
2011

zeszyt 1
Archeologia

Szczecin 2012

Redaktor naczelny wydawnictw Muzeum Narodowego w Szczecinie
Lech Karwowski

Redakcja naukowa tomu
Anna B. Kowalska, Krzysztof Kowalski, Dorota Kozłowska-Skoczka,
Bartłomiej Rogalski

Redakcja wydawnicza i korekta
Dorota Cyngot

Tłumaczenia na język angielski
Monika Witek

Recenzenci
dr hab. prof. PAN Tadeusz Galiński
prof. dr hab. Marian Rębkowski

Adres Redakcji
Muzeum Narodowe w Szczecinie
70-561 Szczecin, ul. Staromłyńska 27
tel. (+48) 91 431 52 02
fax (+48) 91 431 52 04

Projekt okładki
Waldemar Wojciechowski

Skład i druk
Soft Vision

ISSN 0076-5236

© Copyright by Muzeum Narodowe w Szczecinie i Autorzy

Szczecin 2012

SPIS TREŚCI

STUDIA I MATERIAŁY

Marcin Dziewanowski

- Głos w sprawie klasyfikacji produktów eksploatacji wiórowej w zespołach
świderskich 7
A comment on a classification of the blade exploitation in Swiderian assemblages 29

Aleksandra Górską-Maciałowicz

- Starożytne zabytki z doliny rzeki Iny w Suchaniu, pow. stargardzki 31
Ancient artefacts from the Ina valley in Suchań, Stargard Szczeciński County 121

Antoni Porzeziński

- Wczesnośredniowieczne groby ciałopalne na cmentarzysku w Cedyni,
stanowisko 2 123
The early medieval cremation cemetery in Cedynia (site 2) 163

Piotr Pudło

- Ponownie o wczesnośredniowiecznym mieczu wyłowionym z Zalewu
Szczecińskiego 165
A re-investigation of an early medieval sword recovered from the Szczecin Lagoon 178

Andrzej Janowski

- Wyniki przedwojennych badań na grodzisku w Starogardzie Łobeskim 179
Results of pre-war excavations at a stronghold in Starogard Łobeski 194

Andrzej Janowski

- Co odkrył Alfred Rowe na „Diabelskiej Grobli” w Trzebawiu? 195
What did Alfred Rowe find on the “Devilish Causeway” in Trzebawie? 220

Eugeniusz Cnotliwy

- Klasztor cystersów w Kołbaczu. Badania archeologiczne w latach 1960-1964
i 1978-1982 221
The Cistercian monastery in Kołbacz. Archaeological excavations in 1960-1964
and 1978-1982 239

Grzegorz J. Brzustowicz, Andrzej Kuczkowski

- Gotycka pieczęć rycerska spod Choszczna 241
A gothic knight seal from somewhere around Choszczno 250

Judyta Julia Gładykowska-Rzeczycka, Lidia Cymek,
Tomasz Kozłowski, Sławomir Słowiński
Szkielety z ruin klasztoru Franciszkanów w Pyrzycach,
woj. zachodniopomorskie. Analiza antropologiczno-paleopatologiczna 251
Skeletons from ruins of the Franciscan monastery in Pyrzyce,
West Pomeranian Voivodeship. Anthropological and paleopathological analysis 277

O D K R Y C I A

Marcin Dziewanowski
Najnowsze odkrycia z epoki kamienia na stanowisku nr 3 w Chwarstnicy,
woj. zachodniopomorskie
Recent findings from the Stone Age at site 3 in Chwarstnica,
West Pomeranian Voivodeship 279

Dorota Kozłowska-Skoczka
Sztylet krzemienny z okolic jeziora Miedwie, powiat stargardzki
Flint dagger found in the vicinity of the Miedwie Lake, Stargard Szczeciński County 289

Anna B. Kowalska, Krzysztof Kowalski
Wczesnośredniowieczna osada w Kunowie, gm. Kobyłanka
Early Medieval settlement from Kunowo, Kobyłanka Commune 293

Roman Kamiński
Kafel Hansa Bermana z rynku Starego Miasta w Kamieniu Pomorskim
Hans Berman's stove tile from the Old Town market in Kamień Pomorski 309

Jacek Borkowski, Andrzej Kuczkowski, Michał Kulesza
Kościół p.w. Przemienienia Pańskiego w Mielnie (gm. loco)
w świetle badań archeologicznych
Transfiguration Church in Mielno (loco commune) in the light
of the archaeological research 317

Jacek Borkowski, Andrzej Kuczkowski
Nieznane krypty w kościele p. w. Niepokalanego Poczęcia NMP
w Żydowie (gm. Polanów)
Unknown crypts in Church of the Immaculate Conception of Blessed Virgin Mary
in Żydowo (Polanów commune) 357

RECENZJE I OMÓWIENIA

Krzysztof Kowalski

Agnieszka Matuszewska, *Kultura ceramiki sznurowej na Dolnym Nadodrzu*, seria: ARCHAEOLOGIA BIMARIS (Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu Instytut Prahistorii), Monografie, tom 5, Wydawnictwo Poznańskie, Muzeum Narodowe w Szczecinie, Poznań 2011, ss. 312, ISBN 978-83-7177-781-3, ISBN 978-83-86136-98-8 373

Anna B. Kowalska

Jacek Borkowski, Andrzej Kuczkowski, *Cussalyn-Cößlin-Koszalin. Źródła archeologiczne do dziejów Koszalina*, „Koszalińskie Zeszyty Muzealne”, Seria B-VIII:Archeologia, Tom I, Koszalin 2011, ss. 315 375

Anna B. Kowalska

Wojciech Chudziak, Ryszard Kaźmierczak, Jacek Niegowski, *Podwodne dziedzictwo archeologiczne Polski. Katalog stanowisk (badania 2006-2009)*, ss. 272, Toruń 2011, ISBN 978-83-231-2735-2; 978-83-925347-2-3 377

Anna B. Kowalska

Krzysztof Guzikowski, *Procesy kolonizacyjne w posiadłościach cystersów z Kołbacza w XII-XIV wieku. Przestrzeń i ludzie*, ss. 267, Szczecin 2011, ISBN 978-83-7241-762-6 379

Anna B. Kowalska

Ekskluzywne życie – dostojny pochówek. W kręgu kultury elitarnej wieków średnich, „Wolińskie Spotkania Mediewistyczne” I, red. Marian Rębkowski, Wolin 2011, ss. 312, ISBN 978-83-932318-0-5 381

Marta Kurzyńska

Materiały do bibliografii archeologii Pomorza Zachodniego za 2011 rok 383

Indeks nazw geograficznych 422

KRONIKA

Odkrywanie tajemnic Majów. Polskie wykopaliska w Gwatemali.

Wystawa czasowa 425

Moda i styl: elita i dwór Majów (Jaina 600-900 n.e.). Wystawa czasowa 429

Bursztyn – Złoto Bałtyku. Wystawa czasowa 433

Barbarzyńcy u bram

VI Międzynarodowa Sesja Naukowa Dziejów Ludów Morza Bałtyckiego 439

Archeologia w Muzeum Zachodniokaszubskim w Bytowie 443

Marcin Dziewanowski

**Najnowsze odkrycia z epoki kamienia na stanowisku nr 3
w Chwarstnicy, woj. zachodniopomorskie**
**Recent findings from the Stone Age at site 3 in Chwarstnica, West
Pomeranian Voivodeship**

Stanowisko nr 3 w Chwarstnicy, gm. Gryfino (AZP 34-06/69), położone na wschodnim brzegu Jeziora Wełtyńskiego, zostało zaewidencjonowane w 1984 roku w trakcie prac archeologicznych realizowanych w ramach programu Archeologiczne Zdjęcie Polski. Podstawą do wyznaczenia stanowiska były notatki sporządzone w ostatniej dekadzie XIX wieku, przechowywane w Archiwum Działu Archeologii MNS¹. Zgodnie z zapisami archiwalnymi, na stanowisku położonym na północno-wschodnim stoku piaszczystego wzniesienia opadającego w stronę rozległego obniżenia łączącego się z Jeziorem Wełtyńskim w odległości około 500 m, miało znajdować się cmentarzysko kurhanowe i płaskie cmentarzysko jamowe o nieustalonej chronologii. Ogólne informacje o występowaniu wyrobów krzemienych oraz fragmentów ceramiki nie dawały podstaw do uszczegółowienia chronologii i funkcji stanowiska. Próba weryfikacji terenowej poczyniona w ramach AZP nie przyniosła pozytywnych efektów². Dane pozyskane w trakcie prospekcji powierzchniowych pozwoliły stwierdzić, iż nie ma możliwości weryfikacji sugestii o istnieniu kurhanów, zaś potwierdzenie sepulkralnego charakteru stanowiska jest możliwe tylko poprzez badania wykopaliskowe.

Archiwalne znaleziska z terenu wschodniego brzegu Jeziora Wełtyńskiego powróciły do rozważań nad zagadnieniem epoki kamienia dopiero pod koniec

¹ Teczka miejscowości Chwarstnica (Schönfeld), numer 341.

² Kartę stanowiska opracowała mgr Anna Uciechowska-Gawron.

lat 80. XX wieku. W trakcie studiów nad zagadnieniem mezolitu na terenie Pomorza Tadeusz Galiński zidentyfikował w zasobach magazynowych Muzeum Narodowego w Szczecinie znaleziska krzemienne (Nr inw. A/268), które przypisał do stanowiska ulokowanego na wschodnim brzegu Jeziora Wełtyńskiego (Galiński 1992, 219) w obrębie miejscowości Wełtyń. Jest to jedyny zbiór zabytków krzemiennych z kolekcji przedwojennej łączony z tym obszarem. W świetle kwerendy dokumentacji archiwalnej, strefa ta była objęta poszukiwaniami, które dostarczyły materiałów, jedynie w 1891 roku. Autorami badań byli geolog Gottfried Müller, konserwator Adolf Stubenrauch oraz dyrektor Towarzystwa Historii i Starożytności Pomorza (Pommersche Gesellschaft für Geschichte und Altertumskunde) Hugo Lemcke. Z uwagi na złożoną i tylko częściowo zbadaną historię kolekcji muzealnej należało zweryfikować przypuszczenia o lokalizacji miejsca pozyskania znalezisk przez badaczy niemieckich poprzez realizację powierzchniowych badań archeologicznych.

Od 2005 roku obszar pomiędzy miejscowościami Chwarstnica i Wełtyń jest terenem zainteresowania autora niniejszego tekstu ze względu na podjęte studia nad zagadnieniem osadnictwa z epoki kamienia na terenie Dolnego Nadodrza. Celem prac terenowych jest pozyskanie danych o stanowiskach z epoki kamienia zlokalizowanych nad Jeziorem Wełtyńskim. Podczas prospekcji w 2005 roku na pograniczu Wełtynia i Chwarstnicy zaobserwowałem pozostałości pracowni krzemieniarskich w postaci skupisk zaprawiaków krzemiennych (Dziewanowski 2008). Charakterystycznym rysem znalezisk były cechy techniczne strefy przypiętkowej charakteryzującej się wyraźnymi wargami i płytkami, zaprawianymi piętkami, występującymi w zestawie z wielokierunkowym układem negatywów na stronie wierzchniej oraz nieznaczną grubością. Okazy o takich cechach uznaje się za wyroby krzemienne charakterystyczne w produkcji siekier i płoszczy (Högberg 1999, 84-86).

W 2008 roku, w trakcie opracowań gabinetowych, natrafiłem w numerze czasopisma „Neue Pommersche Provinzialblätter” na wzmiankę pastora Döhlinga z Chwarstnicy (Giesebrecht 1827, 12) o odkryciach archeologicznych na terenie tej miejscowości. Zgodnie z danymi zawartymi w innej notatce sporządzonej przez J.H. Giesebrechta (1844, 76-121), na północny zachód od miejscowości Chwarstnica, nad Jeziorem Wełtyńskim miało się znajdować 200 obiektów opisanych jako duże kręgi kamienne otoczone mniejszymi (Giesebrecht 1844, 89-90). Badania wykopaliskowe ujawniły wewnątrz kręgów kamiennych naczynia ceramiczne (Giesebrecht 1844, 90). Zgodnie z relacją A. Haasa, w 1887 roku stanowisko to było już w znacznym stopniu zniszczone, na co miała wskazywać obecność zaledwie 100 obiektów kamiennych (Walter 1889, 22).

Mając nadzieję na pełniejsze zadokumentowanie pierwszych stanowisk o charakterze produkcyjnym z epoki kamienia na wschodnim brzegu Jeziora Weł-

tyńskiego, podjąłem starania zmierzające do wykonania badań sondażowych oraz szczegółowych badań powierzchniowych. W 2008 i 2009 roku Muzeum Narodowe w Szczecinie przeprowadziło we współpracy z Uniwersytetem Szczecińskim prace archeologiczne³ w celu uzupełnienia dokumentacji stanowiska nr 3 oraz potwierdzenia obecności wielokulturowego osadnictwa z epoki kamienia. Prace terenowe oraz bazujące na nich studia gabinetowe pozwoliły nie tylko określić lokalizację i chronologię stanowiska, ale również pozyskać kolekcję złożoną z niemalże 40 tysięcy wyrobów krzemienych oraz znalezisk ceramicznych, kościanych i kamiennych. Na zbiór, poza pojedynczymi półproduktami płoszczy i siekier, składały się odpady z zaawansowanej technologicznie produkcji narzędzi wielościennych. W olbrzymiej kolekcji wyrobów krzemienych zaobserwowano jedynie pojedyncze, mało charakterystyczne okazy, stanowiące świadectwo osadnictwa mezolitycznego (Dziewanowski 2009).

Badania przeprowadzone w 2009 roku pozwoliły podzielić stanowisko na dwie części. Strefa południowa miała charakter wybitnie produkcyjny i kryła pozostałości palenisk oraz pracowni krzemieniarskich. Strefa północna charakteryzowała się niewielką ilością świadectw produkcji krzemieniarskiej oraz dużą ilością fragmentów ceramiki, stanowiących podstawę do tezy o obecności obozowisk produkcyjnych.

Badania przeprowadzone w 2009 roku nie dostarczyły odpowiedzi na wszystkie pytania sformułowane w programie badawczym. Za szczególnie istotny postulat dalszych badań uznano zweryfikowanie przypuszczeń o istnieniu obozowisk mezolitycznych oraz sprecyzowanie zasięgu stanowiska. Odpowiedź na te pytania nie była wówczas możliwa w toku prac terenowych, między innymi z powodu obecności gęstej pokrywy roślinnej.

W 2010 roku obszar stanowiska nr 3 w Chwarstnicy oraz terenów zlokalizowanych pomiędzy nim a brzegiem Jeziora Wełtyńskiego został objęty przez służby leśne pracami porządkowymi oraz agrotechnicznymi, w wyniku czego zdjęto ściółkę oraz częściowo warstwę humusu, co stwarzało dobrą okazję do uzupełnienia dokumentacji archeologicznej z badań w 2009 roku oraz pozyskania informacji o zasięgu występowania materiału zabytkowego⁴.

Prospekcją powierzchniową objęto północną część stanowiska nr 3, określaną jako pozostałość późnoneolitycznych obozowisk o charakterze produkcyjnym, związanych z wykonywaniem płoszczy i siekier krzemienych w późnej fazie kultury ceramiki sznurowej. Przedmioty odkryte w 2010 roku na stoku wzniesienia tworzyły wyraźne skupiska na powierzchni około czterech arów. Na

³ Prace archeologiczne zrealizowano pod kierunkiem mgr. Krzysztofa Kowalskiego z Muzeum Narodowego w Szczecinie i dr. Mikołaja Urbanowskiego z Uniwersytetu Szczecińskiego.

⁴ Prospekcję odsłoniętego terenu przeprowadzono w kwietniu 2010 roku. W pracach, oprócz autora artykułu, wzięli udział mgr Ryszard Miłkuła i Radosław Szemelak.

kolekcję pozyskaną z powierzchni pola ornego składa się 58 fragmentów ceramiki, 37 wyrobów krzemiennych i 3 obiekty kamienne⁵.

W trakcie dotychczasowych badań powierzchniowych z tej części stanowiska pozyskano duże, masywne fragmenty naczyń zasobowych z podkrawędnymi listwami plastycznymi⁶ oraz fragmenty pucharów zdobionych ornamentem jodełkowym (ryc. 2:1) i sznurowym (ryc. 2:2-4), pozwalające lokalizować w tym miejscu późnoneolityczne obozowiska lub osadę powiązaną z sąsiadującymi pracowniami krzemieniarskimi. Grudki polepy oraz niektóre narzędzia kamienne (rozcieracz) dodatkowo wzmacniają przypuszczenie o istnieniu obozowiska nie tylko związanego z produkcją narzędzi, ale zapewne również z przebywaniem grup rodzin. Intensywna działalność produkcyjna na terenie obozowiska została również potwierdzona licznym materiałem krzemienным.

Wśród wyrobów krzemiennych zidentyfikowano trzy wyroby mezolityczne, które potwierdzają penetrację wschodniego brzegu Jeziora Wełtyńskiego przez społeczności mezolityczne:

a) krępy podtępiec o prostej sylwetce. Na stronie pozytywowej widoczne są trzy negatywy wiórów. Poniżej pięciska obecne są ślady kilku łusek o zawiasowych wierzchołkach. Dwuścienna pięćka nie nosi śladów przecierania. Punkt uderzenia znajduje się na położonej centralnie grani międzynegatywowej. Długość okazu wynosi 3,8 cm, szerokość 1,7 cm, zaś grubość 0,4 cm. Szerokość pięćki wynosi 0,9 cm, zaś głębokość 0,3 cm. Masa krzemionkowa jest szklista, jednak charakteryzuje się obecnością licznych żyłek i plamek. Powierzchnia jest lekko zbielała i zeolityzowana. Wyrób można zaklasyfikować jako wierzchnik oczyszczający boczną część odłupni z negatywów zaprawiaków oraz negatywów odłupków zawiasowych (ryc. 3:1).

b) wąski wiór o trapezowatym przekroju i silnie podgiętym, pogrubionym wierzchołku. Granie międzynegatywowe są równoległe w górnej części okazu. W dolnej części okaz posiada stromy bok (0,3 cm) z negatywami drobnych zaprawiaków. Pięcisko nosi ślady delikatnego przecierania. Pięćka o soczewkowatym zarysie jest pochylona w kierunku lewego boku. Wymiary okazu: długość 3,9 cm, szerokość 1,0 cm, grubość w części środkowej 0,25 cm. Szerokość pięćki wynosi 0,6 cm, zaś głębokość 0,2 cm. Masa krzemionkowa charakteryzuje się szklistą strukturą i jednolitą, jasnobrazową barwą. Powierzchnia jest nieznacznie zbielała

⁵ Kolekcję zdeponowano w Muzeum Narodowym w Szczecinie pod numerem Dep.MNS/D/194/10.6. Na obecnym etapie studiów należy sądzić, iż grupa fragmentów o grubości 0,5-1,7 cm może wskazywać na obecność w zestawie naczyń zarówno okazów typu „Riesenbecher” (Czebreszuk 2001, ryc. 41, 42), jak również mniejszych form znanych ze stanowisk datowanych na przełom neolitu i wczesnej epoki brązu (Kowalski, Kozłowska-Skoczka 2011, ryc. 5.4, 7).

i zeolityzowana. Wąski wiór pochodzi z rozszerzania odłupni jednopiętowego rdzenia wiórkowo-wiórowego (ryc. 3:3).

c) wąski wiór o prostej sylwetce i trapezowatym przekroju, lekko skręcony w partii przypiętkowej. Piętka posiada drobne negatywy łusek przy lewym boku. W centralnej części widoczne jest jedynie prawcowanie. Wymiary okazu: długość 2,3 cm, szerokość 1,0 cm, zaś grubość 0,25 cm. Szerokość piętki wynosi 0,5 cm, zaś głębokość 0,3 cm. Masa barwy jasnopopielatej jest drobnoziarnista. Powierzchnia okazu jest nieznacznie zbielała i zeolityzowana (ryc. 3:4). Wyrób interpretuję jako odpad z oczyszczania bocznej części odłupni rdzenia wiórkowo-wiórowego.

Na szczególną uwagę zasługuje pojedyncze znalezisko zbrojnika trapezowatego o nieco późniejszej chronologii, o wymiarach długości 1,5 cm, szerokości 1,5 cm oraz grubości 0,3 cm (ryc. 3:2). Narzędzie wykonano z wióra o trapezowatym przekroju i delikatnie zarysowanych falach uderzenia. Szczegółowy opis cech masy jest utrudniony z uwagi na ślady działania wysokiej temperatury, jednak zauważalna jest drobnoziarnista, szklista struktura masy krzemionkowej. Do wyrazistych cech zbrojnika należy również delikatny, równoległy retusz boków oraz lekka asymetria. Podstawa jest prosta, zaś naprzeciwległy bok lekko wklęsły. Zgodnie z obecnym stanem wiedzy znalezisko można łączyć z okresem wczesnego lub środkowego neolitu. Zbrojniki trapezowate o zbliżonych cechach stylistycznych są znane ze stanowisk protoneolitycznych (Galiński 2005, ryc. 2:11, 13) jednakże dotychczasowe odkrycia nie wskazywały na obecność na wschodnim brzegu Jezioru Wełyńskiego świadectw osadnictwa społeczności protoneolitycznych.

W świetle zebranych danych stanowisko nr 3 w Chwarstnicy posiada kluczowe znaczenie dla studiów nad zagadnieniem zaawansowanej technologicznie i organizacyjnie produkcji siekier oraz płaszczy krzemiennych w okresie późnego neolitu i dostarcza materiałów pozwalających zrozumieć obecność licznych znalezisk płaszczy na terenie powiatu gryfińskiego (Czebreszuk, Kozłowska-Skoczka 2008, 41-43, mapa 1).

Dotychczas pozyskane źródła ruchome nie stanowią podstawy do formułowania wypowiedzi o sepulkralnym charakterze stanowiska. W trakcie prac zaobserwowano co prawda liczne otoczaki i okruchy gładzików, jednak na obecnym etapie studiów powinny być interpretowane raczej jako pozostałości rozwleczonych palenisk.

Wyroby ze środkowej epoki kamienia zarejestrowane w 2010 roku stanowią pierwszy, wyrazisty zbiór, potwierdzający historię stanowiska sugerowaną na etapie studiów przeprowadzonych w 2009 roku, a dotychczas opartą na znaleziskach dokonanych pod koniec XIX wieku.

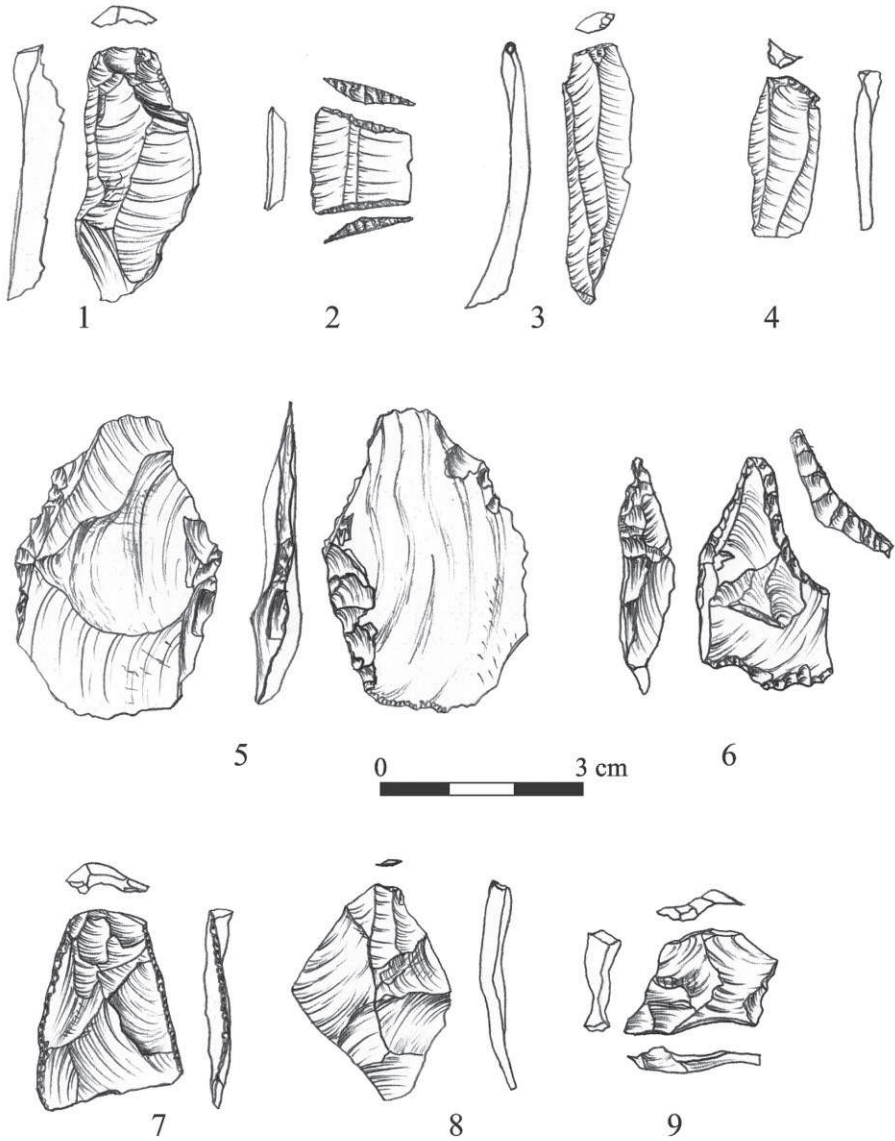

Ryc. 1. Lokalizacja stanowisk nr 3 i 8 w Chwarstnicy na podkładzie mapy z 1929 roku (oprac. M. Dziewanowski)

Fig. 1. Location of sites 3 and 8 in Chwarstnica on a map from 1929 (drawn by M. Dziewanowski)

Ryc. 2. Chwarstnica, stan. 3. Wybór fragmentów ceramiki kultury ceramiki sznurowej z odkryć w 2010 roku: 1-4 – fragmenty pucharków; 5-6 – fragmenty uszek (rys. M. Dziewanowski, A. Ryś)
 Fig. 2. Chwarstnica, site 3. Selection of the Corded Ware culture potsherds from discoveries in 2010: 1-4 – sherds of the beakers; 5-6 – sherds of the handles (drawn by M. Dziewanowski, A. Ryś)

Ryc. 3. Chwarstnica, stan. 3. Wybór mezolitycznych i neolitycznych wyrobów krzemiennych z odkryć w 2010 roku: 1-2, 4 – wióry mezolityczne; 3 – zbrojnik trapezowaty; 5, 7 – półprodukty grocików; 6 – pazur; 8 – odłupek z grzbietu siekiery lub płaszcz; 9 – odłupek z boku siekiery (rys. M. Dziewanowski)

Fig. 3. Chwarstnica, site 3. Selection of the Mesolithic and Neolithic lithic from discoveries in 2010: 1-2, 4 – Mesolithic blades; 3 – transverse arrowhead; 5, 7 – arrowhead blanks; 6 – perforator; 8 – thinning flake from the back of the axe or dagger; 9 – flake from the side of the axe (drawn by M. Dziewanowski)

LITERATURA

Czebreszuk J.

2001 *Schyłek neolitu i początki epoki brązu w strefie południowo-zachodniobałtyckiej (III i początki II tys. przed Chr.), Poznań.*

Czebreszuk J., Kozłowska-Skoczka D.

2008 *Sztylety krzemienne na Pomorzu Zachodnim, Szczecin.*

Dziewanowski M.

2008 Późnoneolityczny kompleks pracowni krzemieniarskich nad rzeką Tywą (wyniki badań powierzchniowych przeprowadzonych w roku 2005), maszynopis w Archiwum Działu Archeologii Muzeum Narodowego w Szczecinie.

2009 Sprawozdanie z I etapu prac archeologicznych w kompleksie pracowni krzemieniarskich w Chwarstnicy, maszynopis w Archiwum Działu Archeologii Muzeum Narodowego w Szczecinie.

Galiński T.

1992 *Mezolit Pomorza, Szczecin.*

2005 *Nowe materiały tzw. fazy wczesnopucharowej osadnictwa protoneolitycznego na Pomorzu, „Folia Praehistorica Posnaniensia” 12, 71-91.*

Giesebrecht H. L. T.

1827 [Notatka o kręgach kamiennych w Chwarstnicy, odkrytych przez pastora Döhlinga], v. I. „Neue Pommersche Provinzialblätter” 12.

1844 *Die Gräber des Greifengeschlechtes heidnischer Zeit, „Baltische Studien” A.F. 10/2, 76-121.*

Högberg A.

1999 *Child and adult at a knapping area, „Acta Archaeologica” 70, 79-106.*

Kowalski K., Kozłowska-Skoczka D.

2011 *Przyczynek do badań nad początkami epoki brązu w strefie dolnej Odry. Barnisław stanowisko 32, gm. Kolbaskowo, „Materiały Zachodniopomorskie” N.S. 6/7, z. 1, 43-84.*

Walter E.

1889 *Prähistorische Funde zwischen Oder und Rega, Stettin.*

Marcin Dziewanowski
Dział Archeologii
Muzeum Narodowe w Szczecinie
ul. Staromłyńska 27
70-561 Szczecin
m.dziewanowski@muzeum.szczecin.pl